

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vrijheid ván godsdienst of vrijheid van gódsdienst? en maakt het verbod van discriminatie nog verschil? Kortom: iets over hoofddoekjes en overheid

Heringa, A.W.; Loof, J.P.; Lawson, R.

Citation

Heringa, A. W. (2024). Vrijheid ván godsdienst of vrijheid van gódsdienst?: en maakt het verbod van discriminatie nog verschil? Kortom: iets over hoofddoekjes en overheid. In J. P. Loof & R. Lawson (Eds.), *Diverse mensen en gelijke rechten anno 2024: Essays ter gelegenheid van het emeritaat van prof. Titia Loenen als hoogleraar Mensenrechten en diversiteit* (pp. 75-79). Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4194920>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4194920>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

16 | Vrijheid ván godsdienst of vrijheid van gódsdienst?

En maakt het verbod van discriminatie nog verschil?
Kortom: iets over hoofddoekjes en overheid

Aalt Willem Heringa ■

1 INLEIDING

Toen Titia Loenen en ik in de redactie van het *NJCM-Bulletin* zaten, vele jaren geleden, en nadat de herziene Grondwet van 1983 opende met een grondrechtenhoofdstuk en dat hoofdstuk opende met het verbod van discriminatie/gelijkheidsbeginsel, werd er tevens vaak geschreven en gesproken over de verhouding tussen grondrechten en vooral hoe om te gaan met de botsing van grondrechten. Is er een rangorde? Of is die verhouding situationeel bepaald en afhankelijk van de betrokken (zwaarwegende) omstandigheden?

De ‘voorganger’ van het huidige College voor de Rechten van de Mens, de Commissie Gelijke Behandeling, en ook het College zelf (ook al is zijn benaming ruimer) worden vaak gevraagd zich uit te spreken over schending van gelijkheid vanwege de specifieke wetgeving daarover. Dat draagt het risico in zich dat onze blik op vele problemen verengd wordt tot een vraag naar gelijkheid, ook al spelen mogelijk andere belangen, rechten en fundamentele waarden. Hoe daar dan mee om te gaan?

Daarover deze bijdrage: een vingeroefening over de vraag of de weigering van/het toestaan van hoofddoekjes in de publieke ruimte, en meer in het bijzonder bij overheidsfunctionarissen, en dan nog meer in het bijzonder bij rechters, officieren van justitie, griffiers, BOA’s en politieambtenaren, louter een gelijkheidsvraag is of ook veeleer en veel meer andere grondrechten of fundamentele statelijke waarden betreft.

2 HET GODSDIENSTPERSPECTIEF: DE IMPACT OP DERDEN

Allereerst het perspectief van de vrijheid van godsdienst. Vrijheid ván godsdienst of vrijheid van gódsdienst? Dat is toch hetzelfde denkt u nu? Niet

■ Deze bijdrage is een herwerking, uitbreiding en actualisering van een blog op de website van het Montesquieu-instituut, aldaar gepubliceerd op 28/08/2023.

helemaal. Het hangt ervan af waar de klemtoon ligt. De eerste lezing benadrukt gevrijwaard te blijven in de publieke sfeer van godsdienstige (of althans al te opdringerige godsdienstige) uitingen; de tweede lezing ziet op de vrijheid om vrij te zijn en overal, dus ook in de publieke ruimte of in elke functie-uitoefening, de eigen godsdienst te mogen beleven.

Er is bij deze ogenschijnlijk eenvoudige kwestie een paar problemen. Eentje is dat aanhangers van een godsdienst vinden dat hun geloof het ware is, dat deze liefst niet mag worden bekritiseerd of geridiculiseerd, en/of dat ook anderen naar hun waarheid zouden moeten leven. Daarmee is de eerste vorm van vrijheid van godsdienst als het ware tegenstrijdig aan de tweede. De toelating van godsdienst tot de publieke sfeer betekent druk op de vrijheid van anderen om niet-godsdienstig te willen zijn of een andere godsdienst te willen aanhangen. Het zet ook druk op de vrijheden van anderen om zich vrijelijk over godsdiensten uit te laten. Een geprivilegieerde positie van een godsdienst kan eenvoudig leiden tot inperking van vrijheden van anderen. Zo leidt het invoeren van de vrijheid van godsdienst al snel tot het beperken van gedragingen van andere godsdienstigen of niet-gelovigen of gelovigen die een minder strenge versie van het geloof aanhangen of een andere overtuiging zijn toegedaan, of een geloof of geloofsleer of boek willen bekritisieren of zelfs ridiculiseren.

Juist daarin ligt de reden om godsdienstvrijheid (keuze van wat men gelooft en hoe men dat zelf belijdt) te accepteren, maar niet toe te laten als het al te opdringerig is in de publieke sfeer. Juist het perspectief van geloven en gelovigen die vinden de waarheid in pacht te hebben, maakt dat hun verlangens kunnen leiden tot intolerantie tegenover anderen. Tegen de vrijheid van anderen om te huwen, ook als mensen van hetzelfde geslacht zijn, of tegen de vrijheid van transgenders, of tegen de vrijheid van meningsuiting van derden. Of juist voor de eigen manifestatie tijdens de uitoefening van publieke ambten door middel van kenbare attributen, zoals een hoofddoekje, keppeltje of sieraad met een kruis.

Kortom, het leven in een vrije samenleving, waarin men vrijelijk de eigen godsdienst of levensovertuiging mag hebben en belijden, brengt met zich dat ook aan anderen vrijheden toekomen en dat het niet voor de hand ligt die vrijheden van anderen te beperken omdat hun gedrag of uitingen niet aanstaan. Ben ik dan voor het verbranden van heilige boeken? Nee, net zo min als voor vlagverbrandingen of verbrandingen van andere boeken of kranten. Dat soort activiteiten vind ik weinig kies (en voor boeken vanwege de bescherming van het vrije woord ook verwerpelijk), maar verbieden gaat mij te ver en leidt tot een *slippery slope*. Eerst verbieden we verbranden, daarna verbieden we dan mogelijk cartoons, dan volgt een verbod op kritiek op een geloof, of het door een niet-gelovige citeren uit een heilig geschrift. Dat is geen islamofobie of godsdienstfobie, want ook christenen voelen zich in hun geloof aangetast als er gevloekt wordt of door wat destijds door Gerard Reve geschreven werd en wat aanleiding gaf tot het Ezels-proces.

3 BEPERKING VAN DE VRIJHEID?

Er wordt dan wel gezegd dat de vrijheid van godsdienst (de tweede interpretatie) moet leiden tot de vrijheid van aanhangers van een godsdienst om deze ook publiekelijk te uiten in publieke situaties. Hoezeer ik die uitingsvrijheid ook respecteer; met de tweede interpretatie kom ik in de problemen, omdat die evenzovele beperkingen inhoudt op de vrijheden van andere godsdienstigen, niet-gelovigen en andersdenkenden. En als de staat gezien wordt als facilitator van de één of de ander, door godsdienst toe te laten in het publieke domein en vooral bij overheidsdienaren, ontstaat er een probleem van gelijkheid of zelfs van legitimatie van die overheid.

Een overheid is niet een legitieme overheid alleen omdat en wanneer we zien dat alle geloven achter het loket zitten, of politieagent zijn, of rechter. Als de staat niet als legitiem of als 'van ons' wordt gezien omdat deze een neutrale uitstraling heeft, is er een (ander) probleem en moeten we op zoek naar andere oplossingen. De staat is toch niet legitiem louter omdat haar vertegenwoordigers *zichtbaar* (alle?) godsdiensten vertegenwoordigen? Want wat doen we dan met andere, minder zichtbare, levensovertuigingen? Moeten we dan niet ook diversiteit zo uitleggen dat de overheidsorganisatie zichtbaar en kenbaar zichtbare aanhangers van godsdiensten opneemt? Dat zou toch zeker te ver voeren.

4 PUBLIEKE SFEER

Het begrip publieke sfeer is in deze context wel diffuus: voor overheidsambten lijkt mij dat we van de staat neutraliteit in gedrag en zichtbaarheid kunnen en moeten verlangen; in de publieke ruimte ligt het voor de hand, gelet op de eenieder toekomende vrijheid van beweging, overtuiging, gedrag en voorkeuren te accepteren dat voorkeuren voor kleding en dergelijke geaccepteerd worden. Wat mij betreft met de grens van zichtbaarheid van het gezicht. Het is niet zo gek dat bivakmutsen en integraalhelmen anderen een unheimisch gevoel geven. Gezichtsbedekking verhindert communicatie en wie daarvoor kiest, wijst anderen af en wijst daarmee een fundamenteel aspect van een liberale democratie af. En de publieke ruimte is niet voor niets een openbare ruimte. Met open communicatie. Mijn criterium is ook een grens tegen opdringerigheid, van welk geloof dan ook, en kiest voor neutraliteit van de staat.

5 NEUTRALITEIT IN PLAATS VAN ZICHTBARE DIVERSITEIT

Dat heeft natuurlijk consequenties: wie er vanuit welke reden dan ook voor kiest om door het leven te gaan met expressie van het aangehangen en beleden geloof, moet als gevolg aanvaarden dat er onbereikbare functies en rollen zijn

binnen de statelijke sfeer. De individuele vrijheid gaat daarmee inderdaad niet zo ver dat de symbolen van een godsdienst deel gaan uitmaken van de zichtbaarheid en representatie van de staat. Voor de goede orde: vanwege andere fundamentele rechten prevaleert voor politieke ambten (volksvertegenwoordiger, minister, wethouder) de keuze van de kiezer en dat het bij het kiesproces en bij politieke ambten juist wel kan gaan om persoonlijke overtuigingen. Maar bij toepassers en handhavers van het recht, of bij vertegenwoordigers van de overheid, past zichtbare neutraliteit. En daar komt bij dat, zoals ik eerder aangaf, de vrijheid van godsdienst wat mij betreft mede omvat het recht om zich, en dat ook vooral in de contacten met de overheid, niet geconfronteerd te zien met de godsdienst (en evenmin met politieke voorkeuren) van overheidsdienaren.

6 DAARMEE IS DE HOOFDDOEKDISCUSSIE NIET ALLEEN EEN GELIJKHEIDSDISCUSSIE

Er wordt wel tegengeworpen dat men ook als politieagent, ambtenaar, griffier of rechter met religieuze kleding wel degelijk neutraal kan zijn. Bovendien maakt die kleding zichtbaar dat de overheid alle gelovigen en andersdenkenden een plaats biedt. Laten we daar echter het onderscheid in de gaten houden tussen twee vormen van neutraliteit (of onpartijdigheid of afwezigheid van vooringenomenheid of partijdigheid). De objectieve en de subjectieve neutraliteit. De laatste zit in iemands hoofd en kan worden verondersteld tenzij het tegendeel blijkt. Maar de eerste blijkt uit uiterlijkheden en zichtbaar gedrag: daarbij veronderstellen we dat geen blijk wordt gegeven in woord of uiterlijkheden van opvattingen of geloof of vooringenomenheid. En beide soorten neutraliteit zijn van belang en maken dat we als burgers vertrouwen kunnen hebben in diezelfde overheid.

Maar, wat nu als groepen in de samenleving juist wel willen zien dat de overheid ook hun godsdienst mede omvat? Dat, zou ik menen, is dan een pleidooi voor een andere en meer godsdienstig bepaalde staatsvorm en overheid, en dat leidt tot risico's in de liberale rechtsstaat. Risico's van definitie van en onderscheid tussen burgers vanwege hun godsdienst; risico's van bepaling van de staat als zichtbare expressie van godsdiensten of andere overtuigingen. En dat zijn risico's juist voor de gelijkheid van burgers, of voor godsdienstige neutraliteit van de staat; of risico's die leiden tot druk vanuit godsdienstige groepen op gelovigen om zich op een bepaalde manier te gedragen.

Van een overheid verwachten we niet dat deze godsdienstige uitingen in de publieke uitoefening van de taak faciliteert. Dat is van belang vooral en juist in het licht van toenemende pluriformiteit en verschillen en eigen identiteiten. En dat is een koers die zich verzet tegen een identiteitspolitiek, religieus geïnspireerd, die claimt dat de staat in haar verschijningsvormen, en dus ook

voor eenieder zichtbaar, religieuze identiteiten moet vertegenwoordigen. Het tegengaan van godsdienstige of andere levensbeschouwelijke symbolen is daarmee geen discriminatie maar een legitiem en fundamenteel overheidsbelang. En juist deze neutraliteit behandelt alle godsdiensten en godsdienstigen gelijk. De vrijheid van godsdienst impliceert niet een recht om te allen tijde en overal, en ook in overheidsdienst in alle functies, zichtbaar de eigen godsdienst te uiten. Niet valt in te zien dat het gelijkheidsbeginsel die claim wel ondersteunt, wanneer daardoor de essentiële eis van staatsneutraliteit wordt ondergraven.

7 CONSEQUENTIES VOOR HET INDIVIDU

Dit is geen pleidooi voor discriminatie op grond van godsdienst, maar wel tegen opzichtige godsdienstige symbolen bij de rechterlijke macht, politie, BOA's en zichtbare openbare dienst en tegen het faciliteren van welke godsdienstige activiteit dan ook in het openbaar onderwijs. Ook in het openbaar onderwijs is cruciaal dat alle 'gezindten' en overtuigingen elkaar ontmoeten zonder afzondering en zonder (impliciete) druk op wie dan ook over het uitoefenen van godsdienstige verplichtingen of rituelen.

8 GRONDRECHTENCONFLICTEN EN VERANDERING VAN PERSPECTIEF

En zo zijn we weer terug bij de verhoudingen tussen grondrechten en bij het belang van verandering van perspectief om daarmee om te gaan. Het voordeel daarvan is dat we dan kunnen discussiëren over achterliggende waarden en niet over dogma's en doctrines en stellingen. Zoals we eigenlijk ook deden in de *NJCM-Bulletin*-tijd, toen we beiden deel uitmaakten van de redactie. Dat was een mooie tijd met als kenmerk het maken van een blad zonder hiërarchie, met informatie en analyses, en als doel de open samenleving te bewaken en bewaren. Toch een reden om er met gepaste trots op terug te kijken.